

TRABAJOS DE LA ACADEMIA VASCA

Euskaltzaindia-ren lanak

ARNAUT OIHENART

LUIS MITXELENA

Jaun-Andreak:

Emen, gaur arki ditekean euskal-batzarrerik lotsaizunezkoenean, Aita Villasante-Kortabitarte'ren ondoren gaiñera, itz-egitera lotsagabetu naizen ezkerero, alferrik litzake baimen-eske eta aitzeki-billa astea. Asi nadin beraz nere esatekoak esaten, nola edo ala.

Oihenart autatu dut mintza-gai. Obeto esan, neronek autatu baiño, Detxepare'k zionez, begia autatu zait artaz. Ala delarik ere, aukeramen onen zergatikoak, nabarienak beintzat, laburki agertzeko gauza izango aal naiz.

Aurren-aurrenik, letratua dugu Oihenart, letra-gizona, eskolatua, ikasia: ori nabari du besterik gabe. Poeta landuen edo bederik landu-keen artean sartu zigun Orixe'k (1). Eta tinta-usairako joera dutenei izatez dagokie elkar ezagutzea eta elkar aipatzea.

Urrengo, bide okerretik ibillia dugu geinbat, gure egunotan dirdai berriz agertu zaigun literatur-tradizio andi-zabaletik urruti, alegia. Detxepare'ri bezalaxe, la-dario beraz, heresi-usaia ez ezik, alako heresi-kiratsa ere. Errua etzuten osorik bere, egia, ez baitzen Detxepare jaio bere gogoz bear baiño leen, eta gure Oihenart gizagaixoak ere ez baitzuen berak aukeratu sorlekua Zuberoko'ko malkarretan. Nola garbitu, ordea, jatorrizko pekatu orren ondorenak? Ezin uka gaiñera, barrengo mintza-bearrak ala agintzen zielako edo, naiago zutela bere bidetik ibilli izkuntza-gaietan. Eta ezin uka guk ere, lotsagarria izan arren, atsegiñago zaizkigula sarritan, biotz-bixigarriago, olako ardi galduen ibillerak beti birtute-bidetik saillean dabilzanenak bai-

(1) Ormáetxea (N.). «Euskal-literaturaren atze edo edesti laburra». *Euskal-Esnalea*, XVII (1927), 210 or.

ño (2). Guzion maisuak dionez, “bethierekoak higuinza emaiten du, alda-nahia ekhartzen du (3).

Ezta, azkenik, eliz-gizona. Detxepare bezala esatera noan berriz ere; oker, dakizutenez. Baiña besterik esan nai nuen: Detxepare'k ere bertsotan berea eman ziola munduari, berea laino geixeago ere bai, bear bada. Eta oni nagokio. Ongian ez omen diteke geiegirik izan, eta ezin esan gure literaturan deboziozko liburuak geiegi direnik. Diogun, bada, bestelakoetan eskas gabiltzala. Nolanai ere, au da egia: elizako ezten ale bakanen bat begiz jotzen dugunean, lasterka bizian oldartzen gatzaizkiola, baita Mongongo Dassança chimistaren “Laborarien abissua” ba'da ere.

Arnaut Oihenart, mauletarra, 1592'an jaio zan, bere bizia geienik XVI'gn. mendean emanaz. Bere denborako gizona zen ezkerro —erbestean bezala, leenarekin edo geroarekin ametsetan bizi direnetakoa ez, alegia—, gogoan iduki dezagun ordukoak nolako ziren edo, obeto, nolako agertzen zaizkigun. Gizona beti gizon delarik, aldiak nolako, gizakiak alako ageri baitira.

Bere bizitzari buruz, argitasunik learrenak emango ditugu utsutsik (4). Etzen seme zaarrena, bigarrena baizik, eta azibide ezin-obeartu zuen gurasoengandik. Aitaren lanbideari jarraituz, eskubidezkoa ikasi zuen Bodele'n, lege-gizon atera arte. Ikastaldiak bukatuta, Maulen' gelditu zen egotez, eta urrengo urteetan an agertzen zaigu bere erritarren alde mintzatzan. 1623'an Zuberoa'ko irugarren estatuko sindiku autatu zuten eta leenbiziko bi estatuek (aitoren seme ta eliz-gizonek) gogor egiñagatik ere, kargu ortan iraun zuten zenbait urtetan.

Garai artan, dakigunez, jaiotza etzen gora-beera gutxiko gauza. Erregezkoek jaiotza utsez artzen zuten agintea Jainkoagandik, beste bi-tartekorik gabe. Aitoren semeak ere, aien mende baiña beste guztien gain, agintzeko sortuak ziren. Aitoren seme auek dira, Axular'ek dio-

(2) Ez beza inork pentsa gaurko zenbaiten asmoak erabat baztertzeoak direla derizkiodanik, bâtez ere —errepide ortan bide ta bidexka askok baitute asiera— Aita Villasante-Kortabitarte'k azaltzen dituen eran. Autore zaarrenganako joera, joera utsa, ezin-egokiagoa da gaurkoz, ene ustez. Ba-dirudi, ordeñ, euskaldunak izatez oso-zale edo integrista gerala, edo oituraz ala biurtu. Eztugu bear erdizkako gauzarik, zatirik edo apurrik; zero eta erabat bear ditugu égin gure egitekoak. Nai izáte utsa zernaitarako aski dela uste dugu nonbait, eta ez aitortu nai aunitz gauza direla gure naimenaren-tzat ezinezkoak. Buruenik, urteek eta mendeek jasoa edo desegifia egun eta áste gutxiren buruan eraberritzea.

(3) *Gero*, 359 or.

(4) Dakizkigunak oro, edo geienak. Jean de Jaurgain'en «Arnaud d'Oihenart et sa famille» (Paris, 1885) liburutzuan arki ditezke. Lan au leenago *Revue de Béarn, Navarre et Lannes* aldizkarian aterá zen argitara (III, 1885, 18-19). Ikus gaitiera Vinson, «Essai d'une bibliographie de la langue basque» eta Francisque-Michel, «Le Pays Basque» (455-456 or.).

nez, beste batzuek (gure aldeko euskaldunek, noski) zaldunak deitzen zituztenak. Andizkien eta erri xeareen arteko, ba-ziren oraindik erdi maillakoak. Ala agertzen digu Oihenart'ek berak: "Kapare da bilaun eztena, ez eta xoil aitoren seme, bana bien arteko, Españan hidalgoa den bezala" (5).

Alabaiña eztakigu garbiro jatorriz zein mailla zegokion Oihenart'i berari. Izen ontako familiak bat baiño geiago ziren eta ez denak mailla berekoak. Dakiguna auxe da: gure Arnaut'en aitona*k* iñoiz bere burua "Maule'ko burjes eta merkatari" bezala agertu zuena. Nolanai ere, jaiotzaz ez ba'zen andizki, ezkontzaz biurtu zen, 1627'an, 32 urte zituela, edo leentxeago, Joana d'Erdoy aitona-laba aberatsarekin ezkondu zenean. Alarguna zen Joana eta agitz gaztea ez, itxuraz, leenbiziko aldiz 1608'an ezkondu zen-eta. Zenbaitek egin duen susmoa, alargunaren ondasunak batipat lilluratu zutelakoa, ez titeke ausarke-rik gabe aotan artu, egia izatea gertatuko ba'litz ere. Utzi zizkigun maitasun-agirien aitorra (ezkon-aurreko neurtitzak "Joana'ren betheginzarreari" eta eriotz-ondoko illeta luze-samiña) ezin baititzakegu besterik gabe uka.

Ezkontzak, biziera ez ezik, bizilekua ere aldarazi zion. Nafarroa behean bizi izan zen arrezkero eta an, Donapaleu'n, artean Donapalaio zeritzanean, izan zituen bere karguak: Nafarroa'ko Parlamentuko, eta iriko zifnegotzi. Aski izan bekigu emen bere eginbideetan errjtarren alde zuzen jokatu zuela aipatzea, Jaurgain'ek dionez. Berak ere gogoratzen dizkigu nonbait besterengatik eraman zituen nekeak.

Herriz kanpoan nenbilano,
Bertzen koeitak neureak bano,
Hobetsiz, heier iarraikiten...

1653'an gelditu zen alargun eta 1667'an il noski. Urrango urteko ilbeltzean illa zela beintzat ba'dakigu.

* * *

Gatozen orrenbestez gure arira, Oihenart'en idaz-lanetara diot, eta batez ere euskerazkoetara. Asi gaitezen, leen argitaratuak ere dira-ta, erderazkoekin. Historiari baiño nazio-arteko lege eta politikari dago-kion bat bazterrera utzirik (6), aipa dezagun bereala historiolar*i* bezala duen entzute andia zor dion latifinezko lan garai eta ezaguna:

(5) 367, gn. Atsotitza.

(6) «Déclaration historique de l'injuste usurpation et rétention de la Navarre par les Espagnols», Paris, 1625.

“Notitia utriusque Vasconiae”, “Bi Euskal-errien berria, bai Iberia’ko ta bai Aquitania’koarena” (7). Ba’litzake ontaz zer esanik, ez baitira gure artean Oihenart’ena bezain adimen argi asko sortu, baiña aldi egokiagorik bear ortarako. Gure izkuntzari dagozkion iritziak ere, jakitekoak direlarik, ezin emen uki (8). Lan ontan eta beste zenbaite-tan, zori txarrez gure eskuetara osorik eldu eztirenetan, bildu ditu amaika gai, bere arreta izan ezik, aztarrenik gabe galduko zirenak. Ezta Oihenart Azkue-arteko biltzailleetan kaxkarrena izan.

Euskal-lanak bi zati berezi dituen liburu batean bildu zituen: “Atsotizac edo Refrauc” eta “Oten Gastaroa neurthizetan” (9). Esaea-zaarrak 706 dira, eta frantzesera itzuliak eman dizkigu. “Nere Sorterriari zerbitzu egingo niola uste nuen —dio— gazte-gaztetandik erriaren aotik jasotzea aski ezteela, ezagunago eta iraukorrago biur ba’nitza, imprimatzea dela bide”. Eta iñork pentsa eztezan eztagokiola gizon ikasiari ezjakiñen esaerak biltzea, lan orri berari lotu diren jakintsuen izenak ematen dizkigu endanan, Aristotel’ez beeti.

Oihenart’enak ez ezen, oño gureak direla ere —euskaldunonak diot— ezin esan, gure izateak beste jaberik ez izatea bearrezko baldin ba’du beinik-bein. Olako zuur-itzen zuurtasuna, ezagun denez, antzekoa izaten da erririk geienetan, bai ingurukoetan, bai urrutiagokoetan ere. Mamia euskal-mami garbi ez ba’da ere, euskal-azal ederrez jantziak agertzen zaizkigu. Eta geroago berriz aipatu bearko dena, gure aurrekoek etzuten, agi denean, begi-lauso andirik gaizkiari, estalirik zegoenean ere, antzemateko, ezta eragozpenik mingaiñean bere izena emateko.

(7) Leen argitaraldia Paris’en, 1638’an, Ondarribia’ko gerra-eraso eza-gunak izan ziren urtean. Bigarrena, 1656’an, azalaz kanpo leengoa berbera, dirudienez. Gaztelera Eusko-Ikaskuntza’k eman zuen, 1929’an, Aita J. Gorosterratzu’k itzulia: «Noticia de las dos Vasconias, la Ibérica y la Aquitana».

(8) Ikus J. Saroihandy, «Doctrina gramatical de Oihenart». *Tercer Congreso de Estudios Vascos* (San Sebastián, 1923), 41-46 or.

(9) «Les proverbes basques recueillis par le Sr. d’Oihenart, plus les poesies Basques du mesmé Auteur» (Paris, 1657). Orren facsimile, *RIEV*’ek Tolosa’n, 1936’an. Aldizkarian etzen zearo agertu: atsotitzak bai, baiña poesien zati bat bakarrik.

Beste argitaraldia Francisque-Michel’ek egin zuen Bordele’n, 1847’an, Artxu’rein laguntzarekin: «Proverbes basques recueillis par Arnauld Oihenart suivis des poesies basques du même auteur. Seconde édition revue, corrigée, augmentée d’une traduction française des poesies et d’un appendice et précédée d’une introduction bibliographique». «Uskarazco zuhur-hitzac Aillande Oihanartec bildiac zoinen ondoti jiten beitura uskaraz egin zituen neurt-hitzac. Bigarren Edizionia arra ikhussia, kaztigatia. Emendatia neurt-hitz franzesiala itzuliez eta beste zerbaitez zoini aitzinian uskara-liburuen gainen ezarri beitzao laneghinbat». Argitaraldi onek ba-du besteak ez-tuen zerbaiz: zenbait poema, 225-250 orrialdeetan, agian egilleak azken-orduan kendu zituenak.

Mintzaldi onen gaia, orduak ala agintzen-eta, estu muga-bearra den ezker, ezin begiak noranai eda. Oihenart'en egiazko umeei lotu bear, berak sortuei alegia, ez auzoan bilduei. Sortu ta utzi zizkigunak, euskaldunen ondasunari bere baitatik erantsi zizkion aleak —urri edo ugari, eder edo kaxkar, gero ikusiko— bere neurtitzak dira. Eta astiroago aztertzen asi baiño len, bijoaz aurretik erabateko bi iritzi, oiei buruz bestek emanak.

Francisque-Michel, euskal-literaturak ainbeste zor dion jakintsua-rena aurrenik. Aitor dezagun, luzatu gabe, nolabaitekotzat etsi ditue-la onek: "Oihenart poetak eztu merezi, ene ustez, Oihenart historio-lariari zor zaion laudorioa; bi doai oiek, ordea, elkar ezin ikusj du-tenak izaki, apika" (10). Gure Orixe'k berriz, berez zorrotz xamarra izanik, neurtitz gaietan batez ere, eztitu zearo gaitzesten. Jakite-lanez kanpora ere, zorretan gaude Oihenart'ekin, "poeta landuxea izan-ik, neurtitz politak utzi zizkigulako. Etxepare baino landuagoa, zai-luagoa, arinagoa... Baditu burutapen ugari, erderatik artu arren, eus-kerara ederki egokitzen dituenak... Gaur den egunean ere lanik aski Oihenart'en neurtitzak baino legunagorik, landuagorik, jasoagorik egiten" (11).

Nori siñetsi? Orixe'ri noski, etxekoen legi-belarriak erneagoak izaten baitira olakoetan kanpotarrenak baiño. Zalantza andirik gabe, gaiñera. Francisque-Michel'ek, Artxu arturik lagun, Oihenart'en neurtitzak frantzesera itzuli ez ba'litu eta zenbait oar erantsi gaiñera! Auek irakurritakoan, aulduxea ageri baita aren kritikaren indarra.

Ezin esan beretzat eta bere laguntzaille Artxu'rentzat, neurtitz oiek zearo "hortus conclusus" direnik, baratze itxia edo zazpi zigi-lluz giltzatutako liburua. Ba'zekiten, bai, gutxi gora-beera beinik-bein, zertaz ari zen Oihenart; ahapaldi osoak ere adituko zizkizuten batzue-tan. Baiña kritikaren oiñarri nagusia, itz eta esaldien mami izkutua atzematea, geienetan falta zitzaien (12).

Orrenbesterekin esan dut eztudala Oihenart poeta bezala gutxietsi nai. Egiazko poeta dugu ortaz? Egiazko poesia, egia esan, poesia uts, garbi, gorengo ura, gertakari bakana izaten da edozein leku ta edo-

(10) «Le Pays Basque», 456 or.

(11) *Op. cit.*, 210-211 or.

(12) Ona zenbait ale adibidez: "*Ex irira est ici pour etche hirira, maison de ville*" («etxe ondora, etxe aldamera» da, jakifia): "*Naducasu (na(d)u-kazu, alegia) est mis pour Nahi ninducasu vous voudriez*"; «Le mot *lastana* est un terme injurieux qui signifie indifféremment *valet, maîtresse en fait d'amour, fille perdue*»; «*Kaisus*, interjection, répondant au mot *Jésus*» (li-buru berean agertzen digu Oihenart'ek *kaisu*, au da *kaizu*, «taille du corps» dela). Olaxe beste asko: atsotitzak ere uste dute noizpait Oihenart'ek berak baiño obeki itzul ditzatekeala.

zein alditan. Beste literaturetan ere, gurean ez ezik, zin-zifietako poesia ez beste guzia kiskaltzen asiko ba'lira, eluteke utsaldi txarra artuko liburutegiek. Ezta lasaialdi makala ere mundu guztiko ikasleek literatura-esamiñetan.

Ezagutzen duzute, ordea, arako aspaldidanik —gizonak itz-egiten ikasi ezkeroztik— sortutako joko litxi ura. Geren buruarentzat beaztopa-billa, mintzabide berri bat asmatu dugu, oikoa eta egunerokoa errexegia delakoan nonbait. Joko ortan jokatu nai dutenek bestela jardun bear dute: gogoeta ta bururakizunak neurri eta taju jakifñez antolatutako itzetan bakarrik adiaraziz. Eta joko onek, arrigarriro, gaur arte iraun du jendaki guztien artean, joko-legeak zertxobait aldatzarekin.

Poesia soilla, poesia utsa, berez ez baldin ba'da ere, bertsogintza au da, alde eta aldi oro, poesiaren izenpean onartzen den poesi-antzeko edo poesi-ordeko ura. Egiteko au etzeukaten umekeritzat Oihenart'en aldikoek; gizon azi bizartsuek, zama astunen azpian lanpeturik zebiltzan kargudunek ere, aintzakotzat artzen zuten. Baiña ontan ere andizkiak andizki, eta xumeak xume. Bertsoak, koblak, edozein jende-mendek errex egin ditzake. Ezta ori, ordea, gizon landuei dago-kienez itz-neurtuz mintzaztea. Lege zorrotzagoak jartzen dituzte auek, eta eragozpen-debekuak elkarren gainka, Zaillago eta ederrago, eta ezifia ederren, egingo ba'litz.

Neurtitz ederrenen iturlurua etzen ordukoentzat zoramena, etorri itsua. Etzen Andre Poesi bere eskuko. Ba'zuen gidari argia: Andre Arrazoi. Eta ba'ziren orduan Poesia ere, izaki eta gizaki guztiak bezala, legepean loturik zegoelako berri ona barreiatzen zebiltzanak. Francisque-Michel'ek dionez, Batteux eta Laharpe omen ziren obeditu-bearreko legegille edo lege-emaille oiek.

Oihenart'ek ordu arteko euskal-bertsoak entzunak edo irakurriak zituen. Aldizka agian atsegiñez, laiña ez arkitzen gogo-betegarri. Berak nai zituzkeanak, etziren erri-kanta oiek. Ezin bera orrelakoak egiten asi.

Baninz bezain
Zenbait betzain
Edo hilagin zarpazu,

Ez baitira izkuntza landu baten poesiari dagozkionak. Erregelen arabera egifiak eztaudelako leenbizi, frantzesez berak dionez: "Euskaldunek, poesiara aski emanak izanagatik, eztituzte orain arte onen legeak bete; lete ez ezik, bai baitirudi aien berririk ere ez tutelat'izan". Bi uts arkitzen ditu ikusi dituen kobletan: itz emee kin bertso arrak egin nai dituztela (itz urritxekin bertso ordotsak esango zukean be-

rak) (13) eta elisio eta sineresis direlakoei eztieta jaramonik egi-
ten. Eta ori ez izkuntza gauza etzelako: ala adiarazi nai liguke Oihe-
nart'ek bere poemen bitartez.

Etzituen gaiñera aurrekoenak ortan bakarrean eskas arkitzen nos-
ki. Egiatzko poesiak —landuak, ikasiak, alegia— ar-eman gutxi izan
dezake bestetan ere koblarren lanekin. Izker a berezia zor zaio, bere
gisakoa, egunoroko uskeriak adiarazteko erabiltzen dena ez bestekoa.
Itz ozenak eta, iduritarako, gai aberatsak: urrea, zillarra, bolia, kris-
tala, korala, perlak. Joskerak ere, egunoroko lokarriak askaturik, la-
saiagoa, ariñagoa, bere eskukoagoa izan bear luke. Itzak ausarki to-
kialdatuz, oituko dira euskaldunen belarriak, artean larre-soiñuetara
lakarrik jarriak, musika berri ederrago ontara.

Burutapenak, orobat, ez tira nolanaiko izango, baizik, orduko itzez
esateko, diskret eta agudo:

Neguan, elhurte batez,
Laztanak eskuta batez
Sudurra zapaturik,
Sudurrak min-har etzezan,
Bana bertan sendi nezan
Bihotza suharturik.

Elhurras gaineti, hotzik,
Bai karroinik, bai izotzik,
Badeia deus lurrean?
Elhurra alabadere
Naduka ni, hotz badere,
Errerik bihotzean (14).

Irudi au, Francisque-Michel'en ustez, Marot'engandik artua omen
da. Baiña elur goriak eta su izoztuak eta gisa ortakoak Marot'ek sor-

(13) Utsegite onen erakusburutzat Detxepare'ren bi bertso autatu diz-
kigu:

Uztazu hurrantzera amore maîté
Orai partitzeko damu ginaté.

Esan nai duena au da: Ordu artekoek aski dutela silaba erdi edo ge-
lenaz silaba batez berdin-bukatze edo rimarako, eta geiago bear litzakeala,
silaba eta erdi gutxienaz, gaztelarazko *amado*, *criado* eta tankera ortakoetan
bezala.

(14) Gráfia gaurko gisan aldatu dut bai Oihenart'en itzak, bai beste
zaarren batenak aipatzean. Oihenart'enetan ezta beti errex, ez baitzizkloten
bere lanak nai bezala argitaratu. Zenbait interpretazio sartu bear izan dut,
baiña ez gelegi, oker ez ba'nago.

tuak ote dira eta, batez ere, Marot'ek bakarrik erabilliak? Eta bitxikeri-billa zenbait ateraldi txepel eman ba'digu ere, onako au bezala,

Haren izena IOANA,
Ez ote gaizki emana?
Ezi orai heldu dena
Nola lizate ioana?

ez ote litzake errex antzekorik biltzea beste literaturetan? (15).

Antziñako jainko-jainkosen makina miresgarria ere sartu bear da, neurriz badere, euskal-bertsoetan "Arrain jauna, Zuberoa'ko juje zerenaren" il-arrirako zerbait asma bear eta, non arki onako au baiño gorespen egokiagorik:

Arrain, gizonen hautia,
Temis' en bihotz maitia,
Arrain, Musen haur-hazia,

Ordurik Leltzenean ere, emaztea il-berri duenean, "Ezkontidearen hil-kexua" eztio ez lurrekori ez zerutarri zuzentzen, eder-itxura uts auek datozkio gogora, "Museen kontra" egiten du oiu:

Aspaldi nola zuen norhabe
Izan bainaiz, zuek ene iabe,
Uste nuen nihaurk er'ekaitzak
Io banenza, neure zurkaitzak
Zintuzkedal' eta habeak,
Neur'aisolbe, neur'aterbeak;
Uste nuen hala, ban'esquierki
Enganatu izan naiz elgerki,
Ezi behar-beharrenean,
Hel-helez egon naizenean
Eztitzauzte hurbiltu, ez heltu,
Atzitik zitzauzte gibeltu,

.....
Ezi balitu Iainko-atxeter,
(Zeinen baitzarete bereter)
Izenes Phebus daritzanak,

(15) Beste au Góngora'rena duzu, Zapata delako baten emazteari, sennarrá urrutil dabilkiolako kotsola-bearrean esana:

Madre, sin ser monja, soy ya descalza,
pués me tiene la ausencia sin mi Zapata.

Hartan egin ber'esku-lanak,
 Eta luen ikhertu eta lotu,
 Segur da zatela sendotu.
 Beraz nizaz hain axol guti
 Duzuen gero, zuen zerbitzuti
 Naiz, oraindanik, ment'orotan,
 Ialkiten, ez itzultzekotan.

Asmo berberak izan zituzten zenbait urte leenago, edo orduan bertan, Europa guztian gizon batzuk. Auxe zen, besterik ez aipatzeko, Herrera'k leenbizi eta bere jarrizailleek gero Espainian egin zutena. Eta Oihenart, ešan dudan bezala buru argikoa izanik, argi jabetu zen asmo oietaz eta argi eman zizkigun aditzera:

Andreak, luzaz zerbitzatu
 Zaituztet, eta nik hospatu
 duf herri hautan zuen izena,
 Lehen guti ezagutu zena;
 Nik zuen azturak et'atunak,
 Gu baitan orano ez enzunak,
 Argitaratu'tut ilhunbeti
 Et'aterarik herratzeti (16)
 Guretu, et'eman hek euskara
 kobla-honzaleñ eskuetara.

Ain argi jabetu zen bere egitekoaz, berak sortu baitzuen itz berri ura, neurtitzak, erri-bertsoak eta poesia ikasia aurrerantzean elkarrekin naas etzitezen.

Bakarrik ote zen eginbide ortan? Ez, noski, berak aipatzen baitigu Zalgiz'ko jauna euskaldun poetaren izenaz. Onek, zaarragoa izanik, eman lide zion leen bultzada. Baiña damurik Oihenart'i bidali zizkion zuhurhitzak oraindik urte asko ezuela agertu ba'dira, ezta poesien aztarrenik ere: galdutzat jo bearko onezkero. Beraz, Oihenart bakarra ez ba'zen ere, bakarrik utzi dute urteek eta euskaldunen zabarkeriak (17).

* * *

(16) Atzeritik.

(17) Bertran Zalgiz, Zalgize'ko gazteluan jaioa, Zuberora'n, 1640 baiño leenago il zen. Protestantea zen, higenauta, eta politika-arazoetan aski sartua ageri zaigu. Bere «Euskaldunen erran çaharrac» Jean de Jaugain'ek arkitu zituen eta Urkijo'k argitaratu: «Los Refranes Vascos de Sauguis, traducidos y anotados por Julio de Urquijo é Ibarra». RIEV II. 677-724 or. Ortxe arki ditzakezu aren bizitzari buruzko zenbait xetetasun ere, Jaugain'ek emanak.

Azala utzirik, gatozen mamira. Neurtitzena maitasuna da geiennetan, "iainkoazko" gutxi batzu ("Iainkoaren eta Elizaren manuak", "Eguberri koplak", "Nunc dimittis", "Vexilla Regis") eta beste bizpauru kendu ezker: Li "ilhartitz" eta "Laur karbarien eresi" polita. Amorroriozkoak noiz edo bein besteren eskez egiñak direla uste du Francisque-Michel'ek, Oihenart'en itzak ala adiarazten dutelako edo:

Bad'ez nehor niri obororik
 (Eztudan gero egin gogorik)
 Eske iar kobl'edo kantore,
 Baizi nigar eta deitore (18).

Geientsuak, ordea, beregandikoak dira, bere ibilleren fruituak. Baiña ibillera oiek, aski zoroak izanik, arretaz oarrarazten digu, gaztaro-koak dira, ez geroztikoak. Neurtitzak emaztea il arte argitara eman etzi-tuela ere esan dezagun.

Oihenart'ek eztigu biotzeko "izkutu hondarrik" salatzen, ezagutu ere etzituen-eta. Maitasunari buruz, biotz-barrengo gertakaria den aldetik, eztigu deus berririk irakasten. Orduko oiturei buruz, ordea, zenbat argi eztigute ematen bere neurtitzek eta eun urtez leenagoko Detxepare'renek puntu ontan!

Andizki eta izandunek, Huxley'k dionez, maite-joko luze eta korapillatuen bidez bete nai omen dute, nonnai eta noiznai, eztituzten eginkizunen utsarte, gaurkoek foot-balla dela-ta txolarte laburrak bete nai dituzten gisan. Joko lakoitzak izango ditu aldeko eta kontra-koak, baiña, gure jardunari buruz, au aitortu bear: poesia on delakoan ba'gaude, amorioa foot-balla eta antzeko kirolen aldean poesiturri ugaria izan dela beti.

Detxepare'k batez ere, baiña Oihenart'ek ere bai, utzi digutena XVI eta XVII'gn. mendeetako euskaldunen "Ars Amandi" bezala da. Maiz irakurtzen ha'ditugu, ustekabean ikasiko dugu aien jokabidea, aien teknika osoa, Eta adi-adi ba'gagozkie, laster autemango dugu gaur ego-aldekoago iruditzen zaizkigun oiturak gure-gure genituela. Agurtuko ote genduke gaur emakume bat, Detxepare'ren itzekin

Ni errege balinbanintz, erregina zinate?

Ordukoek, gorago esan dut eta, oituretan lasaiago bezala, askatua-go ere zuten mingaiña mintzatzeko (19). Eztakit ere ongi oitura-alda-tze ori zerk ekarri duen. Manuel Lekuona jaunak dio gaitzik gabeko

(18) «Ezkontidearen gal-kexua».

(19) Ordutik onera dagoen aldea ikusteko eztuzu, esate baterako, *Gero'ren XXXIV gn. kapitulua irakurtzea* besterik.

aunitz jolas XVIII'gn. mendean sartu zitzaigun jansenisten setak deuseztatu zituela, Dena dela, joan zitzaizkigun amoriozko jostaketa alai eta lasai aiek beste ainbeste antziñako oitura eta lege zaar bezalal Oihenart eta kidekoen ibillerak gaitzik gabeko jolasak ote diren ez takit. Jansenisten iritzia baiño askotaz zabalagoa bear agian oiek onesteko.

Señale ezagunak ageri ditu maitasunak Oihenart'engan: ondoeza, ezifnegona, gozogabea.

Gauik, egunik,
 Eztinat hunik,
 Hireki ezpaniz, Argia.
 Hireki ezpaniz,
 itsu hutsa niz,
 Zeren bai hiz en'argia

.....

Lagun-arte

Hel nadinean,
 Elhaketan, erhogoan,
 Eznun dostatzen,
 Eznun mintzatzen,
 Hi beti, beti, aut gogoan.

.....

Banaiz iaikiten,
 Banaiz etziten,
 Zu zatozt beti gogora.

Alare, ortara jarri den biotza ezin luzaro pakean bizi:

Aspaldi neure gogara
 Libertatez biz'izanik,
 Orai dakusat harzara
 Neure buru'atzamanik.

Maiteminduen mintzaerari gelegia izatea, hiperbolezkoa, berez omen dagokio. Orrela Oihenart, usantzari jarraitzeko ba'da ere, maiz agertzen zaigu "nigarzu" Bilintx romantiko-kumea bezala, ta ba-du zergatik negarrez egon aotan darabiltzan zauriak retorika utsa ez ba'dira:

Berritzen ar'iz, Xuria,
 Nitán, egun guziez,
 Noizten begiez
 Egin erautan zauria;

Et'ene bihotz gaxoak

Higanik, maita-sari,

Herskailu ordari,

Zitin tragaza-xiloak.

.....

Beti ioz, ioz, daritzana

Inkudeak bezala

Diraukedala?

Ez, ez; ahal aint'engana;

Eztun alzeiru, ez burdina,

Ez eta berun hotza

Ene Lihotza,

Ban'aragiz dun egina.

Zauriak ez ezen, bein baiño geiagotan aipatzen du eriotza, nagabearen larria adiarazi bearrez:

Ezi ordu dut iakinzu izan

Hil ala bizigei nizan.

Baiña negarrak, zinkuriak, zauriak eta eriotza aipatu arren, ez-tigu alako biotz-ondokorik ematen. Axalekoak dirudite Detxepare'ren itzen ondoan. Onenak, soillagoak eta zakarragoak izanagatik, kementsuago inarrausten gaituzte, obeto ezagutzen baitzuen amorioaren indar purrukatzaillea eta maitemiñak jo duen biotzaren ezinetsia:

Amoria ezin zenzuz ezin daite goberna,

Arnoak lano gaizkiago ordi diro persona,

Suyak bano gaizkiago erra diro gizona,

Itxasoak ez iraungi eraxeki dadina.

Neurtitz-gai utsa ote zen, bada, Oihenart'ek beti aotan dadukan maitasun ori? Edo geienez ere gorputzarekin zer ikusirik eztuen arako Platon'en izenarekin batean ibilli oi den mamirik gabeko irudipen ura? Ez, orratik. Oihenart'en ezin-egona eta ondoeza gorputzokoak baitziren, animakoak baiño geiago. Eskean dabillenean,

Bana galde nauzun horrez

Ukenduru negizu

etzabillen animen latusuna edo lur-gaiñeko zorionaren billa. Gutxiagorekin aski zuen. Leenbizi,

Et'uztazu
 Gutiziazu
 Nizan horri berere
 Amerstera,
 Pot-gitera
 Dudan zuri botere.

Fernando de Herrera'k bein artu omen zuen onelako saritxo bat bere maiteagandik eta aren oroitzapenak alaitu omen zion arrezke-ro bizia. Kontentagaitzagoak ere izaten dira, ordea, Detxepare maltzurak ongi zekienez (*Hire potak baziakiat bertze gauza nahi dik*): Oihenart'ere gisa ontakoa zela aitortu bear, leenbiziko eskabidearen urren bestea baitakar bereala:

Gero, azkenik,
 Beharrenik
 Emadazu dudana,
 Margarita,
 Iin-congita
 Gauan behin zugana.

Bereala bear du, ain zuzen ere: eztu itxedoteko astirik edo gogorik:

Enganatuko bide zira
 Gaurger'orano bezala
 Baduz'uste zure begira
 Egonen ahal naizala,
 Hautuagorik zu bano
 Deiez ondotik dautano

 Ezpaduzu egin gogorik,
 Nik er'ez luzatzekorik.

Baiña etzitzaion beti errex egarri ori berdintzea. Aitor dezagun emen kiroltzaleak animarentzako arriskuetatik urrutiago ez ezik, gortuzarentzakoetatik gordeago bizi direla amorio-jolasetan denbora ematen dutenak baiño:

Gauaz, epaizkaz, zur'etxen sartuz,
 Em'ililiz, eme hatsartuz,
 Eta haztatzez, ganbara bitan
 Iraganik, beldur handitan,
 Net hats-hanturik, zur'oh'ondora
 Banatorra, zuk heiagora
 Egiten duzu, ni hautemanik,
 Et'ordu hartan, gaxoa nik,
 Leihoti iauziz, ohoin' iduri,
 Hilpenan behar dut itzuri.

Bere josta-lagunen izen edo izengoiti franko utzi dizkigu: Margarita, Argia, Xuria, Graziana, Beltxarana, Ioana, Ederragoa. Ez-takigu oietaz deus, Ioanaz kanpora, emazte izan zuena baita noski. Eztira gainera denak persona bereziak naitanaiez. Berak esaten diguna dakigu doi-doi. Ezta asko eta gorputz-tankerari dagokio batipat, bat edo besteren irudia esku trebez pintatu baitzigu. Ageriko edo erdi-ageriko edertasunak azaltzen dizkigu:

Hanbatez beud'erranak
 Agerriz dadutzanak;
 Eztazkit, ezterrazket,
 Gordailuan dauntzanak.

Ezta gutxi Rubens'en garaiko poeta bat orren neurritz mintzatzea. Bata edo bestearekin errenkura bat dario etengabe, guztiak, xuri edo beltxaran, gogor eta entzungor egiten diotela:

Zuzaz bertzerik
 Nehor maiterik
 Eztudalariak herrian,
 Zu bezain gorrik,
 Ez hain gogorrik,
 Eztudala d'agerrian.

Ba-dirudi, baraz, maiz egiten zuela kolpe uts. Itxura, ordea, en-gañagarria izan diteke. Egokiagoa iruditzen bide zitzaion poesjarako jabea baiño gabea. Obeto oraindik, poesi-giltzaz baliatzen zen agian, urre-ordezkoa eta orrenbestez arako urrezko aren eitea duena iza-

nik (20), itxirik arkitzen zituen ateak irekitzeko. Eta nai duenaren jabe denak eztu geiago giltza-bearrik.

* * *

Bi itz bukatzeko Oihenart'en izkerari buruz. Beti-bateko polemika-gai gogaikarri au ezin bestean ukitzen dut, ez geiegi luzatzekotan, zori gaiztoz ezin-utzizkoa delako. Oihenart garbizalea genuen. Aita Olabide gogorazten digula esango nuke (21), naiz itzei dagokionez, nai ain gogoko zituen adizki sintetikoei. Auetatik batzu (*donhetsa, duzkizu, dedetezuna, neroske, nigorra*) berak asmatu ote zituelako susmoa ere zabaldu da. Alaber itzak: *neurthitz, ilhartitz, ilhots, hamarkuna, hamalaurkuna...* Jakiña, Kimika atzeratuxea egoki artean eta ezin atera bere gaiak gaurkoek bezain uts, garbi eta aratz, batere —ustez beintzat— erdal-kutsurik eta gandurik ere gabe. Etzuen orrenbestekorik nai ere noski, ikusiz eta ikasiz eskarmenturik aski bai baitzuen oraingo zenbaiten antzera bide ortatik abiatzeko. Baiña ordukoek ez bezalako arretaz jasotzen zituen itz zaarrak, gutxi erabiliak, eta maiteago zituen beti euskerak berezko dituenak. Oartzen zen, nonbait, bere kideak geienetan ez bezala, eztuela aski-izkuntza batek itzak, bearra sortu-ala, ingurukoetatik artzea, eta ernal-iturria agortu-ala, izkuntza bera ere agortuz doala.

Besterik nuen ordea gogoan ontaz asi naizenean: itz-joskera edo sintaxis. Euskal-gaietan egunotan sortu den joera berria nik bezain ongi ezagutzen duzute. Labur-bearrez, Axulartarrak dei genitzake, maisutat Axular artu duten ezkerero. Ba-dakizute orobat zein iritizakoak diren itzei dagokionez. Zenbait gogoeta, zenbait idea, Europa'ko erri landu guztienak dira, ez batenak edo besterenak. Gureak ere bai, izatez eta gogoz europarrak geran ezkerero. Idea oiekin sortutako izenak, bazter guztietara zabaldu dira, ideak zabaldu-ala, eta aldakuntza andirik gabe geienetan. Ondasun oiek, beraz, besteren ainbat gure baldin ba'dira, eztirudi kupida edo lotsarik izan bear gendukeanik oietaz, gañerakoek bezala, jabetzeko.

Orixe egin zuten leengo autoreek kezkarik gabe: aisegi, zenbaiten ustez. Baiña eztira itzak bakarrik: Europa'ko izkuntza landuek joskera ere, batzuek besteen antzera eta guztiok latiniaren arabera, antz-

(20) "Urhe-gakhoaz aite guziak ireki doaz". (466'gn. *Atsotitza*).

(21) Eztut onekin Aita Olabide denik apurrena ere gutxietsi nai. Aitzitik joera ortan ain gorengoa delako aipatu dut. Orixe'k nonbait esan duenari nagokio: jakintza-gaietan euskal-liburu bakar bätetaz baliatu izan dela. «Itun Berria»-z.

aldatu dute. Ortan ere, itzetan bezalaxe, gure autoreek latiniaren ereduraz alegindu ziren euskera egokitzen.

Ba-dirudi, beraz, gure literatura klasikoari segi nai diotenek erabat segi bear lioketela. Alabaina ezta ori gertatzen, Aita Villasante-Kortabitarte'ren iritzia besteek onesten baldin ba'dute. Onek, guztiok ezagutzen dugun Euskaltzaindiko sarrera-itzaldi jakintsuan, garbi aitortzen du ezterizkiela ontan imitagarri. Ainbesteraño, ez bailituzke eredutzat artu dituen antziñako liburuak dauden daudenean berriz argitara emango, "arriskuz betheriko egitekoa" dela jakinik ere, "Syntaxis aldetik zuzendurik" baiño. "...euskara zuzen eta kanonikoaren ithurri eta maisu izaiteko egiten diren edizinoetan horrenbertze haizu litekela dirudi" (22).

Zer esan? Itz bat dator biotz-barrendik: *Absit!* Baiña begira dezaiozun astiroago auzi oni. Betikoa: Linguistika, euskaldunen aspaldiko etsai kuttuna, sartu zaigu bear ez tuen lekuan. Eztiot nik ezertxo ere kenduko Altube jaunaren lanari, bere gaiean alderatzeko gauzarik ez baitu bestek egin. Zerbait esan diteke orratik: bi gauza, berezirik egon bear luketenak, elkarrekin naasten dituela, dena eta bear litzakeana. Gaiak bi liburutan edo bi lan berezitan, *lakoitza* bere aldetik, bildu izan ba'litu, eta leenengoan bere tesisaren aldekoak ez ezik, kontrakoak ere jaso, ugariagoak bilduko zitukean, bai, baiña baita naasiagoak ere.

Labur esateko, Altube jaunak finkatutako legeak, euskerak gorde bear litzuzkeanak izango dira agian, baiña ez euskerak gorde edo gordetzen dituenak. Eztira, geienez ere, euskerarenak, zenbait dialekturenak baizik. Eta dialektu oietan ere zearo eta osoro betetzen ez tirela esan bearrik ez. Zorrotzago eta zeatzago betetzen zirela leen? Bai, bear bada, baiña "balizko oleak" burnirik egiten ez tuen bezala, uste ori ere uste utsa da, eta erdia ustel, dakigunez.

Eta, axulartarrek beintzat geiago begira bear luketena, lege oiek eztira literatur-izkuntzarenak: erri-izkuntzarenak dira uts-utsik. Literatur-izkuntzan zein den itz eta orazioen lekua, banan-banako estatistiak bakarrik erakus lezake. Aldez aurretik esan genezake, ordea, beldurrik gabe, estatistika orrek agertuko litzuzkean legeak ez tirela Altube jaunarenak izango. Ez al digute erakutsi gauza bat dela erri-izkuntza eta bestea, oso bestea gero, kultur-izkuntza? Azkue zenaren itzak datoz gogora; beste batzuentzat esan ba'zituen ere: "...al decir "no reconocemos otra autoridad que la del Maestro" quieren en suma dar a entender que no reconocen otra autoridad que la suya pro-

pia, la de ellos; pues cuando les parece bien o mal le dejan o le siguen, y seguirle de esta manera es seguirse a sí mismos" (23).

Ontara eldu nai nuen. Etxetik lantegira eta lantegitik etxera ibiltzen baldin ba'nai, edo geienez etxetik elizara jai-egunetan, ez tut goizero gimnasi-saiorik egin bear. Baiña erriko plazan gauero "kome-riyak" egin bear ba'ditut, edo illean bein kanpantorre batera igo, be-laun-gozo oberik bear, lepezurra autsiko ez ba'dut. Bestela esateko, egunoroko izkuntza egunoroko gauzak adiarazteko gai baldin ba'da, ezta gai, joskera deus aldatu gabe, poesia eta batez ere prosa landurako. Ortarako bigunagorik bear da.

Arlo ontan saiatu ziren Axular'ez kanpora beste asko, artean Oihenart zutela. Esan dezagun, itzak izpidea ekarrita, Axular luzaro baztertua bear ez bezala goratu nai duela orain zenbaitek, beste guztiak azpiratuz. Gorostiaga euskaltzain jaunak, adibidez, onako itz arrigarri auek ezarri ditu bere azken liburuan: "Unicamente Axular, el genio literario vasco, es capaz de utilizar su lengua con garbo..." (24). Ori aoa betean dionak ez bide du irakurri, besteak beste, Detxepare, ezta Oihenart ere.

Bai Axular'ek bai Oihenart'ek euskera gaitu, egokitu nai zuten, batak itz-lauz, besteak itz-neurtuz. Ba-zekiten garbitasunak gutxi ajola diola izkuntzari, aberastasunak, biguntasunak, errextasunak, berri, asko. Eta latin-eredura euskera egokitu bearrean ari zirenean, uste zuten, zuzen noski, etzirela euskera naaspiltzen eta zikintzen ari, aberasten eta gaiagotzen baizik.

Orri esker kanta dezake Oihenart'ek:

Zuhatzetan d'ederrena
Zur haur nonti bait'ethena... (25).

Edo

Dohatsua, zeinetarik,
Zeinen beso bietarik
Urkaturik egon laita
Sekuru ooren garhaita...

Auek eta auen antzekoak irakurtzean, etzaizkigu atsegin, edozein arrotz-kutsutik barau luzeak, gure artean zernai eritasunentzat usatzen den sendabide bakarrak, garbitu bait-gaitu. Aisa jartzen gera orratik orrelako "erderakadetara". Ori da agian Orixe'k esan nai diguna: "Euskal-yoskerarik ez tute neurtitz oeĕ, baino arruntean bai Oihenart'-

(23) «Morfología Vasca», 297 or.

(24) «Epica y lirica vizcaína antigua», 25 or.

(25) *Gurutzea* adi ezazu.

enak" (26). Geiago ere esango nuke. Ur uts-utsak edateko balio ez-tuen bezala, ezta euskal-joskera uts-uts orrek ere gogoz irakurtzeko edo entzuteko. Nabarmenago oraindik: euskal-adimenarentzat ez ba'da ere —eta eztaikit orrelako entelekiarik inon arki ote ditekcan—, ots atse-giñagoa duela euskal-belarriarentzat Axular'en prosak Altube'k eredu-zat autetsi dizkigun zenbait zatirenak baiño. Ezta dena irabazia izan, bear bada, azken urteotan. Nekearen nekez irabaziak galtzen utzi ditu-gu, batere kezkarik gabe.

* * *

Eta, azkenean, azkena. Poesia landu ontan Oihenart'ek utzi zigun alerik bikaiñena aukeratu bear ba'nu, irakurtzera noakizuen amalau-ko au bereziko nuke. Gorago aipatu dugun "Zalgiz jaun, Paueko korte gehienean Erregeren konseillari zenaren gorazarretan" egiña. Merez-i duen bezala irakur aal ba'neza!

Nabusi lehenek lan berri guzietan

Anhitz elhesari iardiresten dute,

Hatsarrea zeren emaiten baitute,

Zein erdia baita gauza gehienetan;

Ban'are dutenek beteginzarretan

Ezartzen lan hura gehiago bute (27).

Ezen ez eskasik utziten balute,

Ed'urhent-peiturik zenbait eretzetan.

Halakotz hik, Zalgiz, Eskaldun Poeta,

Burura behar duk erramu-boneta,

Zeren, nola baihaiz Parnason gainean

Bederatzi ahizpez maiteki hazia,

Heiek erakatsiz hik, gur'adinean,

Burutar'eman duk bertzek doi-hasia.

Amalauko au leenbiziko aldiz ikusi nuenean, miraz gelditu nintzan, txundituta, ezertaz ere jabetu gabe, auntz-erdera arrigarriren latean ote zegoelako beldurrez. Norbaiti orixe gertatu bide zaio entzutean. Ala ba'litz, eske bat egingo nioke olako orri: bein ta berriro irakur-tzeko. Aurki oartuko baitzerate illun zirudiena kristala bezain argi dela eta auntz-erdera zelakoa euskera garbi-garbia. Adiskidearen lau-dorioa, ez nolana, gogoeta jaso eta itz ederren bidez laizik, amalau neurtitz doietan biribildu; zeñi bere bukaera jakiña eman; amalau

(26) Loc. cit.

(27) Francisqu -Michel'ek *bute*'ren ordez *dute* dakar. Baiña *bute* inpr-imaturik agertuko ez ba'litz ere, *lectio difficilior* bezala obestekoa litzake.

bertsoak bi lauko eta bi irukotan banatu; edergaillu dotorez apaindu, eta zenbait aipamen —“bederatzi ahizpez maiteki hazia”— doi aipatu, letratuentzat argi eta besteentzat illun izan ditezen. Au da eskuarki esan dugun poesi-antzeko edo poesi-ordeko jostaketa atsegin eta ikasi ura. Ongi merezi du beronen egilleak adiskide zenari opa dion “erramu-boneta”. Eta euskera bide ontan geiago ibilli izan ba'litz, etzen noski bere kaltean ibillia izango, eta ibillaldi bakoitzean bildu dituen ondasun apurrak sakabanatu bearrean maitekiro gorde izan ba'ge-nitu, geran baiño aberatsago giñake.

30-IV-1953.

